

Замість дітей своїх

Пилип-Полян Юрик

Оповідання

— Сідай, паскудо! – майор НКВС глянув на хлопця з такою ненавистю, як злюка-пес на того, хто, на його собачу думку, хоче поцупити щойно отриманого на сніданок смачного маслака. Молодик поволі сідав на вказаний стілець, усе ще тримаючи руки за спиною. Довге, розкуйовджене волосся русавою стріхою вкрило йому високий лоб і густі, вигорілі на сонці брови. Сині очі юнака двома росяними пролісками блищали на вилицюватому обличчі.

— Ти – вільний, — кивнув майор сержантові, а той, тонкий, як глист, козирнувши, сказав: "Єсть!" і вийшов. – Розповідай! Тільки попереджую, що нам про тебе, сволюцюго, відомо все! Тому хочу почути саме про твою участь у Спілці визволення України, у вбивстві співробітників міліції, уповноважених, активістів та працівників партійних органів, зокрема й першого секретаря райкому товариша Джугаєва...

По обличчю юнака майнула посмішка.

— На кутні в мене посмієшся, собако! – спалахнув майор. – Раджу без спектаклю!

— Мені приховувати нічого, — мовив юнак. – Єдине, що твої кремлівські режисери вигадали – це Спілка визволення України. У її існуванні хай Сталін із Косіором зізнаються.

— Мовчати!

— То як же я відповідатиму?

— Говори про себе, а не про вождів партії!

— Так от про мене... Можеш писати все, що хочеш. Звідси вороття мені вже, мабуть, не буде...

— Чому, мабуть? Ти що, сумніваєшся, чи на щось іще сподіваєшся? Покинь надії всяк сюди входящий!

— Так. Це – гасло з Біблії, його тепер пишуть над входом до кладовища. А твоя влада і є навіть не цвинтарем, а скотомогильником, громадянин майор!

— Мовчати!

— Пиши, дурню, поки я добрий!

I

...Кожен мозоль на долонях і підшвах ніг Богдана – завбільшки з горобине яйце. Босим ходить навесні, влітку, восени. П'яти порепані аж до кісток, долоні – також. Та як їм бути білими й гладенькими, якщо він невідомо коли спить: устає – ще темно, а лягає, коли інші другий сон додивляються.

Хвалить він радянську владу, адже землю дала "на їдока". Їм, Гуляйвітрам, аж шість десятин дісталось – про це діди та прадіди тільки мріяти могли. Щоправда, голова сільради Михайло Прищ за могоричі, хабарі, а декому ("своїм" людям) і за карі очі кращі ґрунти наділив. Але Богдан на те не зважав: руки й ноги є, троє синів, як орли,

підростають – допоможуть. Отже, дещо таки й матимуть.

Кращого майстра на селі, ніж він, годі й шукати. То лопату змайструє таку, що ледь сама не копає, то граблі з дроту – сусіди тільки язиками прицмокують, заздрячи по-доброму. А тут придумав Гуляйвітер ще й ручну кукурудзяну сівалку. Натисне ногою, як на лопату, потім потягне рукою за маленький важіль, а син його середульший, Миколка, тут як тут – укидає дві зернинки. Поруч – дружина Богданова, Світлана, з такою ж технікою. За нею вкидає семирічний Слава. А старший, Петро, граблями за ними волочить...

Весна видалася теплою й дощовою. Хмари цілими ордами через день-два налітали на поле – тільки встигай полоти, бо бур'яни ростуть, як поросята на молоці. Отож, ранок тільки думає розплющувати сонні сірі очі, а Гуляйвітри вже із сапками в полі. Бо, як каже Світлана, треба, щоб усі люди, йдучи на поле вранці, тобі казали: "Боже, поможи", а не ти їм. Отож, разом ледь не обціловують кожную рослинку кукурудзи. Щоб не загущені були посіви, щоб ані бур'янини не залишалося.

Того року врожай вимахав такий, що довелося просити багатія Корнія, аби допоміг перевезти. І податки заплатив Богдан, і з Корнієм розрахувався, і двох маленьких бичків придбав – на весну волики будуть. Купив і зерна пшениці – на зиму парове поле засіяли.

Роки бігли, аж копитами видзвонювали. Богдан став заможним господарем. Докупив більше землі, потім – трактор і реманент до нього, а далі й вітряка побудував. Землі його на пагорбах – жоден вітер не обминав. Ішли люди борошна змолоти, просили ниву зорати. Хто не мав чим заплатити – відробляв кілька днів у полі, на току чи у млині. Уже не звали його, як раніше – Даньком чи Бодьком, а Богданом Івановичем. У гарячу жнивну пору він і сам ходив по селі – наймав людей молотити.

— Іване, йди до мене, попрацюєш. За день мірку пшениці даю.

В Івана, якого в селі дражнили Лежебокою, в хаті – хоч коней об'їжджай – окрім зачуханого столу та двох поганеньких свит, що служили йому й одягом, і постіллю, немає анічогісінько. Шестеро дітей голими стегнами світять.

Першою підводить голову розпатлана жінка:

— Якого біса в таку ранню пору приперся? Спати не даєш!

— Та хіба ж це ранок? – виправдовується Богдан. – Ген сонечко вже під обід підбивається.

— На якого біса мені твоя пшениця потрібна? – обзивається з ліжка й Іван. – Краще б самогону приніс.

— Діток годуватимеш пшеницею. А чарку я тобі й так наллю, хіба мені шкода?

— Добре, скоро прийду.

Землі в Лежебоки було спочатку більше, ніж у будь-кого в селі. Сім'я ж бо велика. Поступово розпродав він її, навіть нікчемного шматка не залишив. Жив тільки тим, що в когось відробляв та стара мати допомагала. Іноді зі старшим сином ходили вночі в сусідній хутір. У того – качку, в іншого курку поцуплять. Поки одного разу не попалися. Добряче віддубасили їх мужики – місяців три вичухувалися.

Лахва Іванові настала, коли неподалік створили комуну. Віддав туди материну землю й стареньку борону. Комунари – такі ж, як і він, любили гарно випити, поїсти й поспівати більшовицьких пісень. І коли над Заріччям (так звалось їхнє село) лунало:

*Смело мы в бой пойдём
За власть советов
И как один умрём
В борьбе за это,*

селяни-одноосібники скрушно хитали головами: "Як добре було б, якби ви справді там усі й виздыхали! Може, хоч молодь не розбещували б". Адже декому з батьків діти вже заявляли: "У газетах он пишуть, що за комунами – майбутнє. Тому й працювати треба так, як там і відпочивати. А ви ні дня, ні ночі не бачите..."

Через рік комуна "Шлях Леніна" наказала довго жити. На її полях повиростали бур'янища, хоч сокирою рубай. Волів і коней комунари потихеньку пустили на закуску та здали на бойню. Трактори, сівалки та інший інвентар пропили. Самому голові сільради разом із міліцією довелося розганяти комуну як розсадник пияцтва й крадіжок.

II

Сірою вовчою зграєю підкрадалися до селян лихі часи. Партія оголосила курс на колективізацію. Колишні комунари першими пішли до колгоспу – там не треба думати, як і що сіяти, збирати чи орати, хай голова господарства думає. Одноосібники виконали податкові завдання – здали сповна зерно та інші продукти, а їм Михайло Прищ давав нові.

— Я ж розрахувався з державою чин по чину, — дивувався Гуляйвітер, — як же так – нове завдання? Держава ж мені за це копійки платить. Що ж тепер, господарство продавати?

— Не кип'ятися! – посміхався Михайло. — Якби ти не мав нічого – я з тебе не вимагав би.

— То невже радянській владі вигідніший Іван Лежебока? Годую робітників і чиновників я, а не комунари заср...

— Там, — Прищ багатозначно підняв до стелі пальця, — думка дещо інша. Сталін вважає, що країна соціалізму тримається саме на пролетаріаті, а не на куркулях і середняках. Хто такий пролетар, ти, певно, знаєш. Маркс чітко написав – той, кому нічого втрачати, окрім своїх ланцюгів.

— Та в комунарів же й ланцюга іржавого у дворах немає – попропивали!

— Спокійніше, Богдане. Тобі раджу не тільки зерно здати, а й подарувати колгоспові трактора, молотарку, віялку, вітряка. Усе одно заберуть і спасибі не скажуть...

Сурми кликали, мов на битву – аж хрипли. Ще зранку біля школи тріщав піонерський барабан. Процесія кривавогогалстучних поволі просувалася селом. Біля дворів заможних хазяїнів залишалося по десятку піонерів на чолі з комсомольцем.

— Знову крикуни прийшли, — сердито промовляли дядьки. — Чорти б їх забрали ще в утробах.

— Та не кажіть. Пишуть, що на індустріалізацію потрібні кошти. От і забирають наш хліб та продають за золото. А потім наймають інженерів з Америки й добряче платять їм за роботу. Заводи й споруджують кляті капіталісти, а тепер он ще й Дніпрельстан добудовують.

— Дітям би навчатись, а вони їх ганяють гавкати...

Кривавогогалстучні, як тільки їхні однолітки під звуки сурми й барабана віддалялися від чергового двору, починали скандувати:

— Дайте, дядьку... хліб! Дайте, дядьку... хліб! Дайте, дядьку... хліб!..

Уже й сонце котилося за обрій, а вони не вгавали:

— Дайте, дядьку... хліб! Дайте, дядьку... хліб!

— А щоб вам заціпило! — не витримав Богдан. — Чи у вас роботи іншої немає?

Наперед вийшов комсомолец:

— А ви, дядьку, віддайте хліб державі, то ми й підемо звідсіля.

— Ти, злидню, його вирощував? Знаєш, як він дістається? Іди додому й там батькам своїм кричи, розумако, хай вони віддають.

— Та вам не тяжко! У вас он техніка яка! І люди гнуть спини на вас. Бо ви — куркуль, глитаї і павук!

Такої образи не змогли стерпіти Богданові сини. Двоє старших перескочили через огорожу й почали гамселити кулаками комсомольця й піонерію. Лише чотирнадцятирічного Святослава батько встиг затримати. Він кричав синам:

— Не треба, Петре! Не треба, Миколо! Що ви робите?! Хай їх грім поб'є!

Тільки куди ж там! Спробуй зупинити заведених хлопців! Із розбитими носами комсомолец і червоногогалстучні розліталися вусібіч.

— Пустіть мене, татку! — поривався Славко. — я їм, гадам, неробам...

— Не треба, синку. Це добром не скінчиться. Чує моя душа.

А душа його якраз і відчувала лихо. Бо невдовзі до двору зайшли двоє міліціантів, яких супроводжував комсомолец із підпухлим оком та обвислою губою, що скидалася на відірваний підбор черевики.

— Хто з них? — запитав лейтенант.

Камса (так у селі презирливо звали комсомольців) указав на Петра й Миколу. Міліціанти витягли ремінці, зв'язали обом хлопцям руки. Як не переконував їх Богдан, що так несправедливо, що суперечку почали піонери — мов горохом об стіну. Двох синів забрали й повели.

— Вони вчинили політичний злочин проти радянської влади! — пояснив старший "страж порядку". — За це треба відповідати...

III

Уповноважений райкому з проведення колективізації в Заріччі, двадцятип'ятитисячник Яків Джугаєв виявився досить кмітливим. Спочатку сільські хлопчачі та їхні батьки сміялися з нього, аж кишки рвали. Та і як було не кпинити (хоч

і позаочі), коли виїхали сіяти, забули штельваги, доповіли йому, а він:

— Нічого. Сьогодні вже посіємо просо, а завтра - штельваги з райборонками!

Пізніше закінчилося зерно проса. Йому сказали, що в коморі тільки пшоно залишилося.

— Пшоно посіємо! - безапеляційно заявив. Довелося селянам ледь не на пальцях пояснювати йому, що сіють просо, а не пшоно. Останнє просто не дасть сходів.

Кмітливість же його проявилася при відбиранні зерна в людей. Майже кожен, хто мав хліб, ховав його, де тільки міг. Тож спробуй, знайди яму в дворі чи на городі! Яків Захарович довго не думав: купив у крамниці кілька кілограмів цукерок, ходив по селі, пригощав ними дітлахів.

— Як тебе звати? Дмитриком? От і добре. Будеш вільний - заходь до мене.

— А тебе як? Тимком? І ти приходи.

У сільраді він закликав до кабінету кожного підлітка окремо й знову пригощав солодощами. Але просив, аби Дмитрик подивився, де його сусід Гаврило вночі яму викопав. А Тимка - де сусід Сергій це зробив. Наголошував, щоб хлопчики цього нікому, крім нього, не казали - навіть татам і мамам. А як виконають завдання - отримають ще солодошків.

За два дні потому біля двору Гаврила зупинилися кілька підвід. Із них злізли активісти, яких селяни буксирами прозвали, й уповноважений Джугаєв. Він покликав Гаврила й сказав:

— Давай хліб.

— Де ж він у мене, люди добрі? Для сім'ї тільки й залишилося - чи й перезимуємо...

— Не даєш - самі знайдемо! - Яків вийняв із воза велику триногу й прикрутив до неї теодоліт. Установив на подвір'ї селянина, заглянув в окуляр приладу:

— Он туди йдіть, хлопці, до повітки. Лівіше! Лівіше, я кажу, твою в дивізію Чапаєва!

Переносив теодоліт і встановлював на інше місце:

— Тепер ідіть он до тієї яблуні. Трохи правіше! Правіше, кажу! Твою в дивізію Чапаєва! Отам, де солома натрушена, копайте!

Мимо вкрай здивованого й розгубленого Гаврила буксири носили мішки з зерном, вантажили на підводи. Потім вирушали до двору Сергія. І там чудо-прилад "показував", де заховали хліб. А біля двору зібралася юрба зівак із широко відкритими очима. Уголос дивувалися: що ж там за дідько сидить у тому приладі, від якого нікуди зерна не сховаєш? Джугаєв підходив і говорив селянам:

— Ви бачите, що ми все одно знайдемо зерно, як би ви не ховали. Тому й раджу не робити дурниць. Краще підходьте, кажіть правду, скільки в кого хліба є. Тоді на їжу ми вам трохи залишимо. Хто цього не зробить - заберемо все до зернини!

І підходили до нього з діда-прадіда трударі-хлібороби з опущеними очима:

— Запишіть, що у мене ще є чотири пуди. Соломаха Василь мене звати.

— І в мене пудів зо два залишилось...

— І в мене...

Настав час розкуркулювання. Першою забрали на Сибір сім'ю Корнія Золотенка.

Одяг і постільну білизну його роздали колишнім комунарам, худобу й техніку забрали до колгоспу. Боронився Корній. Застрелив із обріза одного активіста й тяжко поранив енкаведиста. Та тільки і його поранили, скрутили, зв'язали. Гуляйвітер із сином і дружиною стояли в натовпі, спостерігали здалеку.

— Тікайте, хлопці! — кричав Корній. — Подалі від цих антихристів, харцизяк! Захаре! Богдане! Вікторе! Никифоре! Не вірте їм ані на йоту! Вам те саме буде! Або тікайте, або бийте їх, оце іродове насіння! Гуртуйтеся! Збирайтеся разом!..

Міліціонер рукояткою револьвера вдарив Корнія в обличчя.

— Бачите, як вони, сучі діти, правду люблять!

Корнія вдарили ще раз, він повалився на підводу.

— Батьку, що будемо робити? — запитав Святослав, коли народ почав розходитися. — У Корнія хоч обріз був, а в тебе й того немає.

— Не поспішай, Славку. Може, якось минеться. Я ж подарував колгоспові весь реманент, землю й худобу, вітряка й трактора. Можливо, не зачеплять...

— Ні, тату! Корній не бреше. Або тікати треба, або битися.

Богдан нічого не відповів, хоча й відчував, що син має рацію. Якби в нього хата, як у вдовиці Секлети (ледь не із землі виглядає) або трохи краща в Демка Ластівки, тоді можна було б на щось сподіватися. А тут — гарний цегляний будинок, укритий бляхою. Корній такий же, кажуть, буде вже конторою колгоспу. У Никанорів думають сільраду поселити, у Вікторів — школу. Та й на Богданів уже око накинули. Недарма ж біля крамниці п'яний Іван Лежебока (тепер — активіст!) зуби скалив: "Добрий сільбуд у твоїй хаті влаштуємо!"

Богданові тоді перехопило подих:

— А мене ж куди? Сім'ю мою?

— За синочками своїми підеш! Чи, може, мало моєї крові попив? Я на тебе, глิตая, скільки ішачив!

— Це ти працював? П'яний приходив, і від мене тебе виносили. А я ще й переплачував, бо дітей твоїх шкода було.

— Твоє панування закінчилося! Скоро своє отримаєш...

"Господи, — думав Гуляйвітер, — чи світ перевернувся? За що ж я з Будьонним аж до Замостя ходив? За що махновців полонених розстрілював? За що ганявся за холодноярцями? Чи не за це Бог тепер карає? Я ж гадав — моя влада прийшла, робітнича, селянська, трудового народу. Виявляється, не моя — Лежебоки та іже з ним. А я тепер — куркуль, глитай, павук... Землю ж дали порівну всім — на їдока. Хто йому, Іванові, не давав працювати? За мозолі мої я — ворог радянської влади? Ворог Леніна й Сталіна, Троцького й Бухаріна, Рикова й Кірова? Подошли б вони всі ще маленькими! Двох синів заарештували — вістки від них нема. Змусили колгоспові все нажите віддати — подарував. Тепер ще й будинок, а самому білих ведмедів годувати? О ні! Не вийде! Немає обріза — каміння й цегла є. Гас є й бензин. Спалю все до цурки, а танцювати "Яблучко" в моїй хаті камса й лежебоки не будуть!"

— Святославе! — гукнув Богдан. — Іди-но сюди!

Незабаром на їхньому горищі виросла велика купа замашного каміння й цегли. Туди ж господар виніс дві великі каністри з гасом і бензином.

Наближалися Проводи, і Богдан умовив дружину поїхати до батьків на Сумщину. Бо не була вона там уже років п'ять. Кіньми вивіз до станції, посадив на поїзд. Краєм серця відчував, що бачить її востаннє...

Кривавою плямою здавалося сонце, що неспішно підступало до обрію. Якимось шостим чуттям розумів Гуляйвітер, що разом із небесним світилом підходять до кінця всі його сподівання, його думки й мрії про заможне життя. "Дали пожити при непові, — шептав він. — Думав, що це й справді по-ленінськи "всерйоз і надовго". Через десять років скрутили голову. Ні, не туди ти, Богдане, повертав свого багнета! Які не були Петлюра чи Махно, Чучупаки чи Чорний Ворон, Григор'єв чи Зелений, але то — свої. За ними треба було йти. А ти пішов за чужинцями, котрі гарно балакали та багато обіцяли... Нічого, Світлану спровадив. Якби ще Славка вмовити, щоб утік. А сам загину тут, де батьки й діди померли".

Другого дня ще здалеку Богдан помітив валку возів із буксирами-активістами. На передній підводі сидів розхристаний гармоніст. Він розтягував інструмент так, що міхи ось-ось повинні були розірватися. Співав голосно, підспівували не в лад йому комсомольці:

*Веди, Будённый, нас смелее в бой!
Пусть гром гремит!..*

Орава ревіла, мов скажена. Ось вона все ближче й ближче. Ген у невелику балку спустилася. Ще нагору — і буде тут. Гуляйвітер швиденько зачинив віконниці, зсередини замкнув штаби.

*Ведь с нами Ворошилов —
Первый красный офицер.
Пойдём сражаться мы за СССР!*

Пісня чулася вже біля двору. Богдан зачинив двері великим засувом. Удвох зі Святославом підтягли сюди й поставили "на попа" здоровенну скриню. Піднялися з сіней на горище. Відчинили дверцята на даху над ґанком. У дворі вже були два міліціонери, з десятків буксирів, а біля двору — кілька десятків зівак. Іван Лежебока гатив кулаком у двері, горлопанив:

— Відчиняй, твою мат! Куркуляка поганий, контра!

— Це я — контра? — скипів Богдан і першим же камінцем поцілів Іванові в голову. У того обличчя заюшилося, він поточивсь і впав. Активісти притьмом відбігли. Міліціант, що стояв біля Івана, витяг револьвер. Але в цей же час йому в скроню цеглиною вдарив Славко. Другий "охоронець порядку" почав стріляти здалеку. Гуляйвітри заховалися.

— Ось що, Святославе, — мовив Богдан, — мені все одно вже не жити — я втратив усе. Швидко бігати не можу. А ти тікай! Одне прошу — не забудь, хто вбивці твого

батька й, імовірно, твоїх братів.

— Я нікуди без тебе не піду!

— Швидше, сину! Благаю тебе! Ти — єдина надія моя на те, що помстишся цим іродам і за мене, й за своїх братів. Упевнений, що колись ти цих гадів зустрінеш зі зброєю в руках, а не з камінцями...

Він обняв Славка, поцілував у голову:

— Прощай, синку. Біжи. Хай Бог тебе береже!

Святослав зліз у кімнату, видавив вікно, що з'єднувало хату з сараєм, там спустився в погріб і вийшов потаємним ходом біля складених на зиму дров...

У двері почали бити великою колодою. Богдан неквапом облив гасом і бензином горище, запалив дві свічки, що висіли над лядою. Вхопивши камінь, відчинив дверцята. Кинув у тих, що били в двері. Влучив комусь у руку. Над головою дзизнули дві кулі. Гуляйвітер підвівся й кинув камінця в бік міліціонера. Та в цю ж мить його сильнішим ударом у груди щось відкинуло від дверцят. Дихання перехопило, а з грудей цівкою полилася кров. На останньому подиху Богдан дотягнувся до канделябра й скинув палаючі свічки собі під ноги. За хвилину його поглинуло вогняне море.

IV

Тим часом із району та області прибували нові уповноважені. Хліба, що Джугаєв підступно забрав у селян, виявилося мало, аби виконати наступні завдання, поставлені сталінським політбюро. Бригади буксирів ходили по хатах, відбирали всі залишки зерна. У кого не знаходили, перештрикували гострими залізними щупами піч, лежанку, долівку, стелю, стіни. Переходили у двір, сарай, на город — шукали й там. Забирали тепер останню квасолю у вузлику, картоплю. На плачі селян відповідали, що конфісковують усе накрадене в колгоспі. У старої Ганни, не знайшовши анічогісінько, спересердя перевернули навіть діжку з квашеними буряками та облили гасом. Через тиждень бабуса померла.

У Степана Мокриці комсомолка Пашка почала знімати з горища цибулю, сплетену в косички. Степанова дочка Маруся кинулася до неї:

— Ти, суко ледача, сапала її, проривала чи вибирала!? Невже не подавишся?

За кілька годин Марусю забрала міліція.

Голод шаленів. Померлих людей щодня десятками вантажили на підводи й вивозили на кладовище. На воза клали також напівживих.

— Щоб завтра зайвий раз не їхати за ними, — говорили могильщики.

А за кілька днів приїжджала підвода вже й за ними самими... Два цвинтарі з кінця в кінець були вкриті братськими могилами. У глибоку яму вкидали кілька десятків мерців, забивали могилу "під зав'язку", відтак засипали землею. Труп ховали спішно, бо начальство боялось епідемій. Хоча кожен перехожий зустрічав то тут, то там або помираючу людину, або й мертву. Труп просто валявся на дорозі й під тинами. Розповідали люди, що в якомусь селі чоловік зварив і поїв двох власних дітей, а в іншому — жінка свого чоловіка.

Помираючі були страшніші трупів. Пухлі з голоду або висохлі на ухналь люди ледве

могли зіп'ятися на ноги. Йшли й шукали бур'яну, листя. За щастя вважалося знайдене в кущах гніздечко з пташенятами або пташиними яйцями... Собак і котів уже майже ні в кого не було – їх поїли голодні господарі. Навіть у голови сільради та в голови колгоспу викрали псів.

Святослав довго тинявся по Смілі, відтак поїздом, зверху на вагоні, поїхав у Черкаси: може, робота якась знайдеться.

Раптом почув жалібне квиління ліри. Оглянувся навколо й побачив невеликий, душ із п'ятнадцять, натовп, що оточив сліпого лірника. Той сидів, прилаштувавшись спиною до стіни будинку. Ліра плакала й ридала так, як Варвара Стеценчиха за померлими дітьми, аж ніби голосила. І люди біля сліпого також плакали безмовно. Та раптом дідусь зупинив інструмент і голосно проказав:

— А заспіваю я вам, мої хороші, про наші справи, не про гроші! Згадаєм разом калачі, що уминали на печі!

Натовп зашумів, а лірник усміхнувся кутиками губ і заспівав оксамитовим баритоном:

*Ой, як Ленін помирав –
Сталіну приказував,
Щоб нам хліба не давав,
Сала й не показував!*

*Люди прямо на дорозі
Падають, як мухи:
Кропивою й лободою
Набивають брюхо.*

*Чого люд так лементує?
Бо буксир тут хазяйнує:
У людей хліб забирає –
Хай село все вимирає!*

Крізь натовп до співця з наказом "розступіться!" пробився міліціонер:

— Ти що оце співаєш, твою мати?! Жити набридло? Документи!

Лірник поволі помацав у спідній кишені піджака, витяг звідти папірець і подав стражу порядку. Той помалу прочитав друковані на машинці речення, глянув на печатку й підпис і віддав дідові:

— Що ж, співай, старче, якщо влада поки що дозволяє...

Але поки йшла розмова співця з міліціантом, кожен із натовпу тихенько відійшов – подалі від гріха. Бо, дивися, заарештують ні за цапову душу, а тоді спробуй, доведи, що ти не верблюд! Музикант це зрозумів, підвівся й пішов до залізничних рейок.

— Люди добрі, переведіть, будь ласка, через колії, — почув Славко. Сліпий дід-лірник із торбиною за плечем стояв біля самої залізниці. Хлопець підійшов, узяв

сліпого за руку:

— Ходімо, дідусю, я переведу.

— Дякую, юначе. А ти ж звідки будеш?

— З-під Єлисаветграда. Роботи шукаю, а в селах - голод.

— Тепер таких як ти багато. Ти ж, мабуть, зголоднів?

— Так, — зізнався Славко. - Третій день харчуюся бур'янами.

— Присядьмо де-небудь, подалі від людських очей. Пригощу, чим Бог послав.

Сухарі тверді, мов цеглина, якою Святослав удома вцілив міліціанта, у них борошна - мізер, більше макухи й ще якихось домішок. Але розмочені у воді хлопцеві видалися медом.

— То що ж ми, синку, за народ такий? - розмірковував лірник. - Робимо не те, що нам треба було б, а що бандити московські захочуть. Їм, лєніним і сталінім, забаглося революції, аби потім прийти до влади й керувати імперією. А ми, дурні, їх підтримали. Бо кричали агітатори на всіх перехрестях, що буде рівність і братерство. Захотіли колективізації - ми за ними, мов стадо овець, побігли. А вони тепер змусили нас їсти собак і щурів. А дехто й діточок власних життя позбавив. І захистити нас нема кому - отаманів ми зрадили, продали своїх героїв за лєнінську нову економічну політику. Та якби гордість свою мали, то зараз комісарів, уповноважених їхніх убивали б, а не дітей своїх! А цих антихристів, синку, набагато ж менше, ніж простого люду! Одного зарізали б, другого, а третій сам накивав би п'ятами в Москву або й далі.

— Але ж батюшка Лаврентій у церкві казав: "Полюби ворога свого. Не убий!"

— Хай той піп сам їх і любить. Запитати б його, чому ж тоді комісари московські до нас немилосердні? Наші сльози для них, що роса на траві. Попи кажуть ще: "Люби ближнього". Як вони, московіти, люблять нас - сам бачиш. І так буде, поки не скинемо цього триклятого ярма з наших потилиць.

— А як же "всяка влада від Бога"?

— Та влада від Бога, хлопче, яка твоя, котра не дасть тебе в обиду. А ця - від диявола, від сатани. І боротися з нею треба по-диявольськи. Якщо їх не різати, як Гонто ляхів, не виганяти чобітьми, мов свиней із городу, жодне милосердя не допоможе. Вони ще більше нахабнітимуть...

— А ви ж куди зараз зібралися, дідусю?

— Ходжу, людям співаю. Хоч і голодні, а дещо вкидають до торбини. А тепер влада хоче зібрати нас у Харків, у столицю, на з'їзд кобзарів. Кажуть, що присутніми на ньому будуть навіть Косіор і Постишев. Хоча нічого хорошого від цього збіговиська я не очікую, зате заспіваю їм там.

Сліпий узяв до рук ліру, й над Дніпром знову розлігся його гарний голос:

Сталін каже:

— З України

Підмели все до зернини.

Спробуй, Постишеве, ти

Ще хоч жменю нашкребти!

*Ні корови, ні свині,
Одіж рвана на мені,
В хаті нічим протопити –
Гріє Сталін на стіні!*

*Ох, яблучко,
на чотири часті!
Голодуємо й мремо
при советській власті.
Ох, яблучко,
да із листочками!
Треба батька Махна
із синочками!*

— І вас ніхто за такі пісні не здав міліціантам чи в ГПУ?

— Бог не видасть – свиня не з'їсть, синку. Звичайно, доповідали про мене. У нашому народі, на жаль, лакуз більше, ніж потрібно. Але рятує мене отой майбутній з'їзд – його все відкладають, а рознарядку на місця з Харкова вже надіслали: забезпечити явку кобзарів і лірників. То мені й посвідку про це спеціальну видали. Покажу – не чіпають поки що.

І знову полинули його куплети бистрокрилими птахами аж за ріку:

*Ой, у нашому колгоспі
Гарно я вдягнувся:
Відкрив поли, с... гола,
Бо й штанів позбувся.*

*В хаті, наче в домовині,
Мертві діти на ряднині.
Мати по зерно пішла
І в дорозі смерть знайшла.*

*Пароплав стоїть
В Голій Пристані.
Будем рибу годувати
Комуністами!
Пароплав іде,
А дим – кольцями.
Будем рибу годувати
Комсомольцями!*

— Ось так, хлопче. На жаль, убиваємо їх тільки в піснях. А вони творять бісівські діла. Під ними ж повинна земля наша горіти! Спокою їм не має бути ні вдень, ні вночі!

V

Лірникові слова запали глибоко в душу юнакові. В одному з ближніх колгоспів на пасовищі Святослав украв коня, зробив йому саморобну вуздечку. Удень пускав буланого пастись на галяві в лісі, а вночі виїжджав ним на промисли. Підскакував до вівчарні, на ходу хапав ягня або овечку і, поклавши поперед себе, зникав у лісі.

На ловця, кажуть, і звір біжить. Якось у Холодному Яру, неподалік від Мельників, де колись жили брати Чучупаки, смажив він над багаттям барана. Позаду почулися кроки. Святослав притьомом заховався за дерево. До вогнища підійшли двоє з гвинтівками. Люди в цивільному, підперезані широкими ремнями, на яких висіли маузери й кубанські кинджали.

— Хтось із наших? - промовив бородатий, киваючи на полум'я.

— Мабуть, ні. Бо все ніби поспіхом. Так, наче тікати зібрався, як тільки наїється.

— Але й не комісари, — сказав другий. - Ті й у колгоспах нажеруться.

Святослав вийшов і привітався.

— Добре, юначе, що в людей останніх крихт не віднімаєш, — повів розмову бородатий. Але що ж далі? Так сам і будеш?

— Із задоволенням піду з вами. Але мені треба ще навідатися до свого села.

— Це ми трохи пізніше зробимо разом. Що, рахунки з кимось маєш?

— Із уповноваженим, із головою сільради, головою колгоспу, з активістами...

— Це добре.

Хлопці бородатого, яких влада називала бандитами, розгромили вже не один колгосп. Убивали керівників та активістів, а продуктами з тамтешніх комор ділилися: частину - собі, частину - людям, пухлим від голоду, а таких бувало півсела й більше. У кінці літа дісталися й до Заріччя. Славко зайшов до тітки Одарки, батькової сестри.

— Мремо, як мухи, — розповідала вона. - Усі мої дітки вже в могилі, чоловік також. Мати твоя, Славку, повернулася з Сумщини пухла, жила в мене. Просилась у колгосп - не взяли, бо вдова куркуля. Померла недавно. А я думала, що ти з батьком тоді загинув на горищі...

— Голови сільради й колгоспу не померли?

— О, ті житимуть! Нас обідрали, то самі не подохнуть, жирують. Щодня у них співи чути. Бенкет під час чуми. Буксири ходять і перевіряють тепер хати, де з димаря дим іде. Отже, там щось варять або печуть. Навіть не дають листя та бур'яну спокійно зварити, песиголовці.

Майже опівночі під'їхали хлопці до будинку голови сільради. Там горіло світло кількох газових ламп, грала гармошка, а люди танцювали так, що хата ходором ходила. Месники вирішили зачекати.

Першим вийшов надвір гармоніст Вовочка. Тільки виткнувся за хвіртку, Славко огрів його прикладом по голові, відтягнув у кущі. Потім з'явилися троє: Пантелеймон Гусак - перший на селі п'яниця, бабій і комуніст, а нині - голова колгоспу, за ним -

міліціонер, який приходив відбирати хату Гуляйвітрів, а третій - колишній уповноважений із хлібозаготівель, а тепер уже - перший секретар райкому компартії Яків Джугаєв. Майже залпом пролунали два постріли з гвинтівок і двоє гуляк простяглися біля ґанку. Міліціант почав підводити голову, але Святослав прикладом добив його. Живим був тільки Джугаєв. Він тремтів, мов овечий хвіст, по-карасячому хапав ротом повітря. У нього й убитих забрали нагани.

На ґанок вийшов Михайло Прищ із піднятими руками.

— Не стріляйте, люди добрі! Я ж не винен. Мене змусили...

— Чому ж ти дітей своїх не їси, як Мотрона Степаненчиха з Вербівки? - вийшов наперед Славко. Прищ пізнав його:

— Святославе! Хіба ж це я таке роблю? Це - район, область, ЦК наказали забрати зерно...

— І Сталін наказував? І Джугаєв?

— Авжеж, звичайно! Не я ж це все придумав.

— І останню картоплину й квасолину наказували забрати?

— Так...

— Правду кажеш. То що, таваріщ секретарь? Людей наших тобі не шкода? А їхніх діток ні в чому не винних?

Яків повалився на коліна:

— Не вбивайте мене! Я робив те, що наказували.

— І що, у вашій "Правді" написали, щоб ви останній шматок хліба забирали в народу, а самі пили й гуляли? Покажеш мені, де це написано?

— Такого не було.

— То, може, там чітко писали: "Виморюйте людей голодом!"?

— Ні, такого не читав, але Сталін дав наказ знищити куркуля як клас, виконати всі плани хлібопостачання. А завдання ці дуже й дуже завищені.

— То чого ж ти виконуєш злочинні завдання?

— Бо не хочу в Сибір.

— А голодом невинних людей морити хочеш, сталінський соколе? Скільки ж смертей на твоїй совісті! Хоча, що я кажу? Яка совість може бути в душогуба?

Славко звів курок нагана й вистрелив у голову Джугаєва. Звернувся до Прища:

— Ходімо до хати!

На столі - недопитий графин чистої, як сльоза, самогонки. У тарілках - сало й ковбаси, хліб. На ліжку хропе п'яна головиха. Діти, як запевнив Прищ, сплять в іншій кімнаті. На плиті - здоровенний казан із водою.

— Підкинь дров, — командував Славко. Михайло підкинув і полум'я весело застрибало.

— Тепер неси сюди весь хліб, усе м'ясо, ковбаси й сало!

За наказом Святослава Прищ порубав дві кабанячі задні ноги та голову на шматки й укинув у казан. Розбудили головиху, щоб варила.

— А тепер клич усіх селян на вечерю. Не думай, гаде, утекти, бо тоді живими не

застанеш ні жінку, ні дітей!

Голова сільради ходив від хати до хати, кликав до себе селян. Святослав супроводжував його до кінця села. Там поставив Михайла до вітряка, що батько подарував колгоспові:

— Тепер і ти, сталінський холую, прийми заслужену смерть!

Пролунав постріл. Святослав, бачачи, що до хати голови сільради сходяться люди, поїхав доганяти холодноярців.

— Ось ти, громадянине майор, і почув мою гірку історію. Коли нас оточили гебеушники неподалік від Мотронинського монастиря, мені ще пощастило втекти. Друзі ж мої там усі полягли. На станції Кам'янка вчепивсь я на товарняк. Ешелон із хлібом ішов на Москву. Добрався й на Урал. Під чужим прізвиськом там жив і працював, аж поки землячок-односельчанин із тих, що кричали: "Дайте, дядьку,.. хліб!" не впізнав мене й не доніс вашим внутрішнім органам.

До речі, не брешіть, що голод був у всьому Союзі. У Москві я зайшов до їдальні. Гарно пообідав російськими щами, картоплею-пюре з котлетою й солодким чаєм. В Україні таке людям й уві сні не привиділося б.

Чи визнаю себе винним? Звичайно! Але тільки в тому, що мало знищив таких, як ти. А найбільше шкодую, що на місці Джугаєва, Гусака, Прища та їм подібних не було товариша Сталіна та його оточення.

ЕПІЛОГ

Радянська пропаганда наголошувала, що в часи Другої світової загинули люди буквально в кожній нашій сім'ї. Про голодомор 1932-33 років замовчували. А тих, хто відверто казав про це лихоліття – переслідували. Беру приклад своєї родини. Під час війни у Володимирі (РФ) загинув мій рідний дядько Іван Юрик – фашисти розбомбили госпіталь, де він лікувався. А за сім років до цього голодомор забрав моїх двох бабусь, двох дідусів, двох дядьків-підлітків і тітку – загалом сім душ! Це не означає, що гітлерівські загарбники були чимось кращі, ніж московські. Але...

Думку щодо створення цього оповідання авторові підказав світлої пам'яті колега-журналіст Валентин Васильченко. Коли при ньому говорили, що окремі люди тоді навіть їли дітей своїх, він від злості аж підстрибував: "Та не можна цього розповідати! Тут – вина нашого народу-раба! Повставати треба було, різати буксирів і комісарів! Це – ганьба наша". Після того автор цих рядків і почав пригадувати розповіді мами, яка в ті роки пухла з голоду й вижила тільки тому, що в її хрещеної не забрали корову до колгоспу. Тож тітка наливала дівчині щодня склянку молока. Розповідали мені про ті жахи й односельці в селі Баландине, й інші земляки з Черкащини. Ота Ганна, в якій комсомольці навіть квашені буряки облили гасом, була моя рідна бабуся.

Згадав і розповіді поета з Оріхівщини (Запорізька область) Івана Сухаря, який по селах свого й сусіднього, Гуляйпільського, районів збирав свідчення людей, котрі пережили голодомор. Перечитав книжки Олеся Волі "Безкровна війна", Костя Гудзенка "Трагічні голоси", Володимира Маняка й Лідії Коваленко "33-й: Голод. Народна Книга-

Меморіал", Івана Сухаря "Вічні сурми". У них — свідчення очевидців голодомору.

Журналістська робота нема-нема та й зводить із цікавими людьми. Таким виявився уродженець Хмельниччини, в'язень двох режимів – гітлерівського й сталінського – Арсен Маляр (при німцях сім місяців сидів у Запоріжжі в тюрмі, а прийшли "визволителі" — дали десять років ГУЛАГу). Саме на його очах задля обману селян уповноважений райкому застосував теодоліт. А про спробу посіяти пшоно й райборінки ходили легенди як на Черкащині, так і на Хмельниччині.

Але в голові вашого покірного слуги вертілася думка: "А якби наші дорогі селяни не купилися на неп, не зрадили в 1921-22 роках отаманів Холодного Яру, махновців, воїнів Марусі Никифорової, Зеленого, Григор'єва?.." І відповів, що ці люди гарантовано захистили б моїх співвітчизників від московського лиха! Під окупантами справді горіла б земля. На жаль, сталося те, що сталося. Тому прояви непокори в 1932-33 роках були, як правило, епізодичні. Хтось із так званих куркулів захищав себе й нажите власними мозолями майно. А хтось намагався чинити й справжній збройний опір. Але сказати, що сили були нерівні – не сказати нічого. На кількох повстанців чатували численні загони міліції, НКВС, армії. Тому будь-яка боротьба цих героїв була приречена.

І все ж вона була! Ота запорозька, козацька впертість, ота наполегливість, що залишається в крові й генах багатьох поколінь, що через століття вивела українців на майдани, на протести проти продажних промосковських холуїв. Ті самі гени живуть у крові воїнів-добровольців і військовослужбовців АТО-ООС, ЗСУ, Нацгвардії, Тероборони, які ціною свого життя захищають українців тепер від орди московітів-загарбників. Тому, на мою думку, пам'ятники, присвячені голодоморам, мають бути не тільки з плачами. Насамперед, вони повинні звеличувати саме тих, хто не склав рук і не став просто так помирати, як мільйони інших, а взявся за зброю чи каміння й показав катам, що Україна непереможна!